

DAR KARTĄ APIE DIDŽIŪJŲ KALBOS KLAIDŲ SĄRAŠO ŽODYNO KLAIDAS: SEMANTIZMAI

ESMINIAI ŽODŽIAI: kalbos kultūra, lietuvių kalba, semantizmai, Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, motyvuota ir nemotyvuota vartoseną.

1. ĮVADAS

Straipsnyje norima aptarti, kiek aktualus Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) dar 1997 m. patvirtintas Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas (toliau – DKKS). Kaip teigiama VLKK svetainėje¹, tai vienas žinomiausių VLKK nutarimų.

DKKS pateikta leksikos, žodžių darybos, morfologijos, sintaksės klaidos ir jų taisymai, taip pat būtinausi tarties reikalavimai. Stabtelkime prie vienos DKKS dalies – leksikos klaidų (DKKS jos įvardijamos kaip žodyno klaidos). 2014 m. DKKS du pirmi papunkčiai (1.1 „Neteiktinos svetimybės ir jų dariniai“ ir 1.2 „Nevartotinos naujosios svetimybės“) pripažinti netekusiais galios (žr. Urnėžiūtė 2014 ir informaciją VLKK svetainėje). Taigi iš leksikos klaidų DKKS liko dvi dalys: 1) neteiktini vertiniai ir 2) žodžių ir junginių reikšmės klaidos. Galima drąsiai teigti, kad abi šios leksikos klaidų grupės aktualios kalbos vartotojams ir pavojingos.²

Šiame antrame (ir paskutiniame) ciklo apie DKKS žodyno klaidas straipsnyje (pirmame aptarta neteiktinų vertinių vartoseną, žr. Rimkutė 2014) daugiausia dėmesio skiriama žodžių ir junginių reikšmės klaidoms, vadinamiesiems semantizmams; šio tyrimo rezultatai palyginti su ankstesniame straipsnyje pateiktais duomenimis apie neteiktinus vertinius.

Semantizmai tirti viename dabartinę kalbą atspindinčiame šaltinyje – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (toliau – *Tekstynas*). Iš karto paminėtina, kad *Tekstynas* nėra pats tinkamiausias analizės šaltinis, nes daugelis jo tekstų yra (ar turėtų būti) redaguojami. Tai, kad *Tekstynas* galima rasti neteiktinų vertinių ir semantizmų iš DKKS (taip pat ir kitų kalbos klaidų), leidžia daryti kelias išvadas:

1) dalis *Tekstynas* esančių tekstų paskelbti anksčiau, nei buvo patvirtintas DKKS (seniausi *Tekstyno* tekstai paskelbti 1992 m.), todėl juose rastų neteiktinų vertinių ir semantizmų didžiosiomis klaidomis negalima laikyti (tai paprastos kalbos klaidos);

¹ Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/didziosios-klaidos>.

² Be abejo, reikėtų rašyti bei diskutuoti ir apie kitų lygmenų kalbos klaidas, nes jų gausu net akademinėje kalboje, plg. VLKK tyrimą dėl vadovėlių, magistro darbų ir disertacijų santraukų kalbos (žr. <http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/akademines-kalbos-tyrimas-rodo-zema-rastingumo-lygi>).

2) kai kurių netaisyklingų žodžių vartoseną yra motyvuota: kalbos vartotojai sąmoningai padarė kalbos klaidų (plačiau žr. 3.4);

3) tekstų autoriai ir kalbos redaktoriai neatpažįsta ir negeba taisyti neteiktinų vertinių bei semantizmų.

Kitame skyriuje aptariama, kokie žodžiai laikomi semantizmais, trečiame skyriuje pristatomas DKKS pateiktų ir Tekstyne rastų semantizmų tyrimas, atsižvelgus į semantizmų dažnumą, pavartojimą Tekstyne dalyse, tam tikro laikotarpio tekstuose ir vartosenos motyvą.

2. SEMANTIZMŲ SAMPRATA IR TYRIMO METODOLOGIJA

Šiame skyriuje išsamiau aprašyti DKKS pateikti ir Tekstyne rasti semantizmai, t. y. tie lietuviški žodžiai ar žodžių junginiai, kurie dėl kitų kalbų įtakos įgyja naujų reikšmių ir tos reikšmės laikomos nenorminėmis. Pasak Aldonos Paulauskienės (2000: 76), dažniausiai paveikiamos šalutinės žodžio reikšmės, o pagrindinė reikšmė nepažeidžiama.

Aldonas Pupkis (2005: 263) semantizmus dar vadina semantiniais, reikšmės vertiniais, semantizmėmis. Jų lietuvių kalboje atsiranda ne tik dėl netikslaus vertimo, bet ir dėl neapdairaus vartojimo (pvz., supainiojus dviejų žodžių reikšmes: *kompanija* ir *kampanija*, *formacija* ir *farmacija*).

Jonas Šukys (2003: 51) mini keletą lietuviškų semantizmų: *abuojas*, *-a* (neteiktina reikšmė „abejingas, *-a*“), *aplamai* (neteiktina reikšmė „apskritai“), *berods* (neteiktina reikšmė „rodos, turbūt, matyt“), *gangreit* (neteiktina reikšmė „gana greitai“), *tūlas*, *-a* (neteiktina reikšmė „kažkoks, *-ia*“), *ainis* (neteiktina reikšmė „protėvis, prosenis“). Kaip matyti iš pavyzdžių, tai nesuprasti tarminiai žodžiai.

Vis dėlto dažniausiai neteiktinų reikšmių atsiranda dėl kitų kalbų poveikio: anksčiau dėl rusų kalbos, pastaraisiais metais – dėl anglų kalbos. Lioginas Pažūsis (2014: 21–30) mini netikruosius vertėjo draugus arba netikruosius atitikmenis, pvz., *metropolitenas* nevartotinas reikšme „sostinė, didmiestis“, *prezidentas* neturėtų būti vartojamas reikšme „pirmininkas“; kritikuojama neseniai paplitusi *harmonizuoti* reikšmė „tvarkyti, derinti“; rekomenduojama nevartoti žodžio *ambicija* reikšme „siekis, tikslas“, *pilotinis* – reikšme „pirminis, pradinis“. Apie netinkamai verčiamus anglų kalbos žodžius yra rašęs ir Vilmantas Vilkončius (2001). Šiuos žodžius galima laikyti naujaisiais semantizmais. Keletą naujųjų dėl anglų kalbos atsiradusių semantizmų pastarųjų metų straipsniuose aptaria Dalia Gedzevičienė (2014), Rasulė Vildarskienė (2013).

Turbūt žinomiausiu semantizmų sąrašu laikytinas minėtas DKKS. Kiti kalbos kultūros leidinių autoriai pateikia ir daugiau semantizmų – jų darbuose galima rasti keliasdešimt DKKS nenurodytų semantizmų. Pvz., A. Paulauskienė (2000) semantizmais laiko šiuos žodžius: *atmintis* (reikšme „atminimas“), *dirbti* (reikšme „veikti“ kalbant ne apie žmogų), *eilė* (reikšme „daugelis“, „daugybė“, „ne vienas“), *galvoti* (reikšme „manyti“), *naudoti* (reikšme „vartoti“), *papirkti* (reikšme „patraukti“, „sužavėti“), *pasisakyti* (reikšme „viešai kalbėti“), *pergyventi* (reikšme „jaudintis“, „sielotis“), *perlenkti* (reikšme „perdėti“, „padauginti“) ir kt.

J. Šukys (2003), be jau minėtų lietuviškų semantizmų, nagrinėja ir daugiau netinkama reikšme vartojamų, į DKKS neįtrauktų semantizmų: *baltiniai* (reikšme „apatiniai drabužiai,

marškiniai“); *dainuoti* (reikšme „atlikti himną“), *didėti* (reikšme „daugėti“), *duota(si)s, -a/-oji* (reikšme „šis“, „turimas“, „žinomas“), *eilinį kartą* (reikšme „dar kartą“, „ir vėl“), *gimtasis, -oji* (kai nekalbama apie gimimo vietą), *ypatingai* (reikšme „ypač“); *negrižtamas, negrižtamai* (reikšme „nebepataisomas“, „galutinis“), *pastovus, -i* (reikšme „nuolatinis“, „dažnas“), *sutikti* (reikšme „rasti“, „pastebėti“, „aptikti“), *šviežias, -ia* (reikšme „naujas“) ir kt.

Viename iš naujausių kalbos kultūros vadovėlių – 2013 m. išleistuose *Redagavimo pradmenyse* – Nijolė Linkevičienė semantizmais laiko šiuos žodžius: *anksti* (reikšme „gerokai“³), *apvalus* (reikšme „apskritas“), *atpigintas* (reikšme „mažesnės, sumažintos kainos“), *dėkingas* (reikšme „palankus“, „tinkamas“), *dvigubas* (reikšme „dvejopas“), *išgyvenimai* (reikšme „jausmai“), *koks* (reikšme „kuris“), *matymas* (reikšme „požiūris“), *medžiaga* (reikšme „straipsniai“, „reportažai“, „pranešimai“ ir pan.), *padėvėtas* (reikšme „naudotas“), *pakankamai* (reikšme „gana“), *praktiškai* (reikšme „beveik“), *prasmė* (jei reiškia „reikšmė“), *ženkliai* (reikšme „gerokai“) ir kt.

Atkreiptinas skaitytojų dėmesys, kad DKKS pateikta nemažai žodžių su netinkamai pavartotais priešdėliais (pvz.: *atkrauti, atredaguoti, pajungti, paskaičiuoti, praeiti, prafinansuoti, užskaityti*), kuriuos tiksliau būtų laikyti žodžių darybos klaidomis (pvz., tokios nuomonės laikosi Šukys 2003). Taigi reikia pabrėžti, kad ne visi DKKS nurodyti semantizmai atitinka įprastą semantizmų sampratą, bet šiame tyrime į tai žiūrima formaliai ir tiriamas visas DKKS Žodžių reikšmių ir junginių sąrašas.

Toliau nagrinėjami tik DKKS pateikti semantizmai. Statistiniai duomenys ir pavyzdžiai paimti iš Lauros Vilčinskaitės bakalauro darbo „Semantizmų vartoseną *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*“ (2015)⁴. Semantizmai (kaip ir pirmoje ciklo dalyje aptarti neteiktini vertiniai) nagrinėjami remiantis Povilo Rudzevičiaus (2005) straipsnyje pritaikyta metodologija: tirta, kokiuose ir kada skelbtuose tekstuose pavartoti semantizmai; žiūrėta, ar jie pavartoti motyvuotai ar nemotyvuotai.

3. SEMANTIZMŲ VARTOSENĄ DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS TEKSTYNE

DKKS pateikta 115 semantizmų. Visų jų įvairiomis formomis (ne tik antraštinėmis) ieškota Tekstyne. Nerasta nė vieno žodžio *atreaguoti*⁵ pavartojimo atvejo. Keleto žodžių rasti tik taisyklingos vartosenos pavyzdžiai: tai *atleisti, išvesti, pavesti, perspėti* ir *uždaryti*, pvz.:

*STT pagal įstatymus negali siūlyti teisės aktų projektų, todėl tai p a v e d a m a Antikorupcijos komisijai.*⁶

paga v e šį žvalgą kariai pradžioje nesusivokė jį nuodugnai iškrėsti ir, p a v e d e toliau, paleido.

³ plg.: „Anksti (= Gerokai) prieš posėdį prie teismo pastato jau būriavosi žmonės“ (Linkevičienė 2013: 92). Paaiškinti rečiau vartojami semantizmai, dėl kurių vartosenos gali kilti neaiškumų.

⁴ Darbo vadovė Erika Rimkutė.

⁵ Apskritai reikėtų kelti klausimą, ar *atreaguoti* gali būti laikomas semantizmu, nes sunku įsivaizduoti kontekstą, kuriame šis žodis būtų vartojamas taisyklingai. Šis žodis panašesnis į neteiktiną vertinį.

⁶ Čia ir toliau pavyzdžiai pateikti iš Tekstyno. Pavyzdžiai nekeisti, tik kai kur ištrintos neprasmingos konkordanso eilučių pradžios ir pabaigos, aktualūs žodžiai išryškinti. Nei leksikos, nei kitos klaidos netaisytos.

šis klausimas sprendžiamas abipusiu susitarimu ir, darbdaviui sutikus, darbuotojas atleidžiamas jo pareiškime nurodyta data, išmokant darbo užmokestį iki atleidimo dienos

nusikalstamų grupių ginklavimą (234-4 straipsnis) – lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą arba neatliktosios bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme

Jis perspėja Korinto krikščionis, kad tie, kurie svetimauja, vagia ar girtauja, nepaveldės Dievo karalystės

Per „Panoramą“ išgirdome Rusijos atstovo perspėjimą, kad nė negalvotume apie Čėčėnijos pripažinimą, nes tai vis dar Rusijos teritorija.

Kai kurie semantizmai pavartoti tik kalbos rekomendacijose, t. y. motyvuotame kontekste (plačiau apie vartosenos motyvaciją žr. 3.4 poskyrį). Tai žodžiai *apsidėti, atidengti, atkoreguoti, atredaguoti, gyvybingas, išnešti, pračiuopti, pradiktuoti, prafinansuoti, pragalvoti, prakomentuoti, prakonsultuoti, prakontroliuoti, prileisti trūkumų, užėjimas, užplaukimas ir užvežimas*, pvz.:

„bėgti, nubėgti“: Kasdien prabėgu (=nubėgu) keletą kilometrų. 1.3.71. pračiuopti – nevert. r. „apčiuopti, užčiuopti“: Padidėjęsias kepenis nesunku pračiuopti

knygą, sąsiuvinį; atidaryti skėtį = išskleisti skėtį. 1.3.10. atidengti: atidengti kaltininką, nusikaltėlį = nustatyti kaltininką, nusikaltėlį;

Ne visada aišku, kaip vertinti *sekantis, -i* vartosenos atvejus. DKKS nurodyta, kad negalima vartoti *sekantis, -i* reikšmėmis „šis, -i, šitoks, -ia, toks, -ia“ (prieš išvardijimą), „štai kas, štai kodėl“ (prieš aiškinimą), o *sekančiai* nevartotina reikšme „taip, šitaip“. Šiomis neteiktinomis reikšmėmis *sekantis, -i; sekančiai* sudaro tik apie 8 proc. visos netaisyklingos Tekstynė rastos vartosenos (neskiriant motyvuotos ir nemotyvuotos vartosenos, bet atmetus tuos atvejus, kai minėti žodžiai netaisyklingai pavartoti kalbos rekomendacijų leidiniuose aiškinant, kad tai kalbos klaidos), pvz.:

*Lietuvos užsienio reikalų ministro Urbšio sovietų vyriausybė konstatuoja sekančių faktų tikrumą: 1. Pas-
kutinių mėnesių bėgyje Lietuvos valdžios organai*

*Bet, visgi, galutinai nuspręskite tik atvirai pats sau atsakę į sekančius klausimus: – Ar galiu aš būti vers-
lininku?*

*Taip pat logistikos svarbą galima pagrįsti sekančiais argumentais: – įmonės turi atsižvelgti į klientų porei-
kius*

Toliau pateiktuose duomenyse pavyzdžiai su *sekantis*, pavartotais reikšmėmis „kitas“, „tolesnis“, „ateinantis“, „einantis po“ ir pan., taip pat laikomi kalbos klaidomis (tik ne didžiosiomis, plg. Kniūkšta 2008) ir neskiriami nuo DKKS nurodytų neteiktinų *sekantis, sekančiai* reikšmių.

3.1. Semantizmų vartojimo Dabartinės lietuvių kalbos tekstynė dažnumas

Daugiausia Tekstynė pavartojimo atvejų rasta šių tirtų žodžių: *žinoti* (50 925⁷), *priimti vais-
tus* (34 064), *skaityti* (20 194), *statyti* (16 236), *išlaikyti* (16 023). Susidūrus su tokiu dideliu

⁷ Skliaustuose nurodytas visas to žodžio pavartojimų skaičius Tekstynė, neskiriant taisyklingos ir netaisyklingos vartosenos. Tolesniuose pavyzdžiuose skliaustuose nurodyta, kiek rasta netaisyklingų atvejų.

duomenų kiekiu, nuspręsta minėtų žodžių (ir kitų daugiau nei 3000 kartų Tekstynė pavartotų žodžių ar junginių) vartoseną išsamiau nagrinėti tik publicistikos dalyje (kiti tiriama žodžiai nagrinėti visose Tekstyno dalyse). Šioje Tekstyno dalyje rasti tik 7 netaisyklingos žinoti vartosenos atvejai, po du *priimti vaistus* ir *skaityti*, 28 *statyti* ir 5 *išlaikyti* netinkama reikšme pavartoti atvejai. Taigi akivaizdu, kad nenorminė šių žodžių vartoseną sudaro labai nedidelę dalį.

Iš žodžių, kurių dėl didelio pavartojimo skaičiaus tirti ne visi pavyzdžiai (be anksčiau minėtų, tai dar žodžiai *atidaryti*, *atleisti*, *dėti(s)*, *išeiti*, *(iš)pildyti*, *išskirti*, *išžiūrėti*, *nešti atsakomybę*, *pavesti*, *perspėti*, *pervesti*, *peržiūrėti*, *prabėgti*, *praeiti*, *reiškia*, *uždaryti*, *užsipilti*, *vesti*), pavartojimo negalima patikimai apibendrinti taisyklingos ir netaisyklingos vartosenos. Nagrinėjant kitus žodžius, kurių tirti visi Tekstynė rasti pavartojimo atvejai, galima daryti aiškias išvadas, kokią dalį sudaro taisyklinga ir netaisyklinga vartoseną. Iš viso rasta 58 518 taisyklingos vartosenos konkordanso eilučių (tai sudaro 85,31 proc.) ir 10 073 netaisyklingos vartosenos atvejai (14,69 proc.). Vadinasi, semantizmų Tekstynė palyginti nedaug (plg. Tekstyno dydis 140 mln. žodžių).

Pagal dažnumą semantizmai suskirstyti į keturias grupes: 1) pavartoti daugiau nei 501 kartą; 2) pavartoti 101–500 kartų; 3) pavartoti 10–100 kartų ir 4) pavartoti 1–9 kartus. Atkreipiamas dėmesys, kad čia ir toliau nagrinėti tik netaisyklingos vartosenos atvejai, taisyklingi pavyzdžiai atmesti.

Dažniausiai vartojami ir visose Tekstyno dalyse tirti aštuoni semantizmai: *paskaičiuoti* (1666), *peržiūrėti* (1591), *apmokėti* (1153), *sekantis*, *-i* (832), *pašvęsti* (593), *vieningas*, *-a* (574), *iššaukti* (548), *įpakavimas* (519).

Antros pagal dažnumą semantizmų grupės, t. y. 101–500 kartų pavartotų žodžių, rasta 12: *ap(si)jungti*, *apsivesti*, *at(si)žymėti*, *bendrai*, *gautis*, *įjungti*, *matomai*, *pašalinis (vaistų) veikimas*, *pervesti*, *reiškia*, *stovis* ir *užskaityti*.

Gana retai Tekstynė (10–100 kartų) pavartota daugiausia semantizmų – tokių rastas 51 žodis, pvz.: *abuojas*, *apsieiti*, *aptarnauti sąskaitą*, *atlieti*, *atremontuoti*, *atrestauruoti*, *atsiekti*, *aukščiau stovintis*, *-i*, *davinys*, *glaustas*, *įnešti*, *išdirbti*, *išieškoti*, *išjungti*, *išpulti*, *išrišti*, *išskirti*, *išžiūrėti*, *įvesti*, *kurčias*, *nuimti*, *pajungti*, *pakelti*, *pernešti*, *praeiti*, *praklaustyti*, *pravesti*, *pribūti*, *priešakinis*, *-ė*, *prigulėti*, *rastis*, *regimai*, *sąstatas*, *statyti*, *talpinti*, *tūlas*, *-a*, *užmanyti*, *užsipilti* ir kt.

Rečiausiai pavartoti (1–9 kartus) 38 semantizmai, pvz.: *atidengti*, *atkoreguoti*, *atmainyti*, *atredaguoti*, *atreguliuoti*, *atsinešti*, *gyvybingas*, *-a*, *išimti*, *išlaikyti*, *išstatyti sąskaitą*, *išstoti*, *nešti atsakomybę*, *prabalsuoti*, *prabėgti*, *pragalvoti*, *užėjimas*, *užinteresuoti*, *užkrauti akumuliatorių*, *užnešti*, *užplaukimas*, *užvažiavimas* ir kt.

Paminėtini tie žodžiai, kurie Tekstynė beveik visada (80–100 proc. atvejų) vartojami tik **netinkama reikšme**. Tai žodžiai *abuojas*, *-a*, *ap(si)jungti*, *apsivesti*, *aptarnauti sąskaitą*, *apturėti*, *atkoreguoti*, *atkrauti*, *atmirti*, *atredaguoti*, *atreguliuoti*, *atremontuoti*, *atrestauruoti*, *atsiekti*, *at(si)žymėti*, *aukščiau stovintis*, *-i*, *gautis*, *išmetinėti / užmetinėti*, *paskaičiuoti*, *praanalizuoti*, *prabalsuoti*, *pračiuopti*, *pradiktuoti*, *prafinansuoti*, *pragalvoti*, *prakeliauti*, *praklaustyti*, *prakomentuoti*, *prakonsultuoti*, *prakontroliuoti*, *praskambėti*, *pribūti*, *užinteresuoti*, *užmanyti*, *užskaityti*, *užvežimas*.

Kai kurie iš anksčiau pateiktų žodžių Tekstynė pavartoti tik kelis kartus, todėl negalima daryti patikimų išvadų, kad jie vartojami tik netaisyklinga reikšme. Kalbos normintojams reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad priešdėlių *at-*, *pra-* vediniai dažnai vartojami netaisyklingai (tiesa, gana daug atvejų, kai šie žodžiai pavartoti kalbos kultūros darbuose iliustruojant netaisyklingą

vartoseną). Nagrinėjant Tekstyno duomenis, susidaro įspūdis, kad įprasta vartoseną tampa netaisyklingos *gautis, paskaičiuoti, užskaityti* reikšmės. Vis dėlto norint teigti, kad šie žodžiai kelia pavojų taisyklingai vartosenai, dar reikia išnagrinėti jų motyvaciją (žr. 3.4 poskyrį).

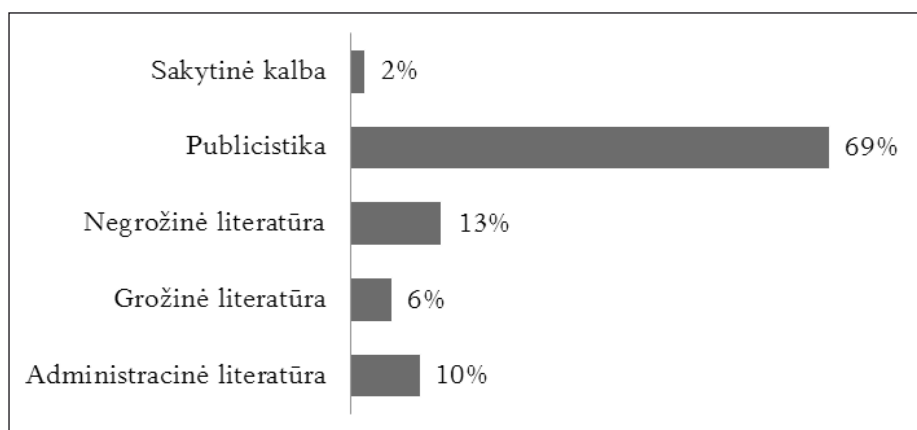
Tekstyne dažniausiai (80–100 proc. atvejų; čia neminimi tie žodžiai, kurie visada pavartoti **tinkama reikšme**, jie išvardyti straipsnio pradžioje) taisyklingai vartojami šie žodžiai: *apsieiti, atidaryti, atidirbti, bendrai, davinys, dėti(s), gyvybingas, -a, glaustas, įnešti, išdirbti, išeiti, išieškoti, išimti, išjungti, išlaikyti, išnešti, (iš)pildyti, išrišti, išskirti, išstoti, išvesti, išžiūrėti, kurčias, -a, nuimti, pajungti, pakelti, pernešti, perversi, praeiti, praplaukti, pravažiuoti, praveisti, priešakinis, -ė, rastis, reiškia, sąstatas, statyti, talpinti, tūlas, užbėgimas, užėjimas, užnešti, užplaukimas, užvažiuoimas, vesti, vieningas, -a, žinoti*.

Apibendrinant semantizmų dažnumo duomenis galima palyginti su pagrindinėmis neteiktinų vertinių tyrimo išvadomis. Tekstyne rastos 3086 konkordanso eilutės su neteiktiniais vertiniais (įvairiomis formomis) iš DKKS. Taigi matyti, kad vertinių Tekstyne daug mažiau nei semantizmų. Patys dažniausi Tekstyne rasti vertiniai yra šie: *išsireikšti, išsireiškimas* (506), *vienok* (277), *gerbūvis* (241), *neužilgo* (235), *(kaž)koks tai* (231), *(kaž)kas tai* (209). Rečiausiai vartojamos verstinės samplaikos *ant kiek, ant tiek, ant sveikatos, kaip kartas, (kaž)kieno tai, (kaž) kodėl tai*. Visai Tekstyne nerasta vertinių *būti (ne) kurse, ir taip, (kaž)kur tai*.

Kaip matyti iš anksčiau aprašytų duomenų, tiek pačių DKKS nurodytų semantizmų, tiek jų pavartojimo atvejų Tekstyne gerokai daugiau. Vadinasi, gebėjimas atpažinti semantizmus ir jų taisymas reikalauja didesnio kalbos vartotojų ir normintojų dėmesio.

3.2. Semantizmų pasiskirstymas *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno dalyse*

Skaičiuojant, kiek rasta semantizmų Tekstyno dalyse, duomenis reikia interpretuoti atsargiai. Pirmame paveiksle matyti, kad daugiausia semantizmų pavartota publicistikoje. Tokius duomenis galima paaiškinti tuo, kad publicistikos tekstai sudaro didžiąją viso Tekstyno dalį. Sakytinė kalba iš pirmo žvilgsnio atrodo taisyklingiausia, bet taip nėra: čia klaidų rasta mažiau-

siai todėl, kad sakytinės kalbos tekstai sudaro mažiausią Tekstyno dalį.

1 PAV. Semantizmų pasiskirstymas Tekstyne⁸

⁸ Tekstyno tekstai skirstomi į tokias dalis, kaip nurodyta pirmame paveiksle; jų proporcijas žr. <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=statistics>. Čia neįskaičiuoti tie semantizmai, kurie nagrinėti tik publicistikos dalyje, nes jų Tekstyne rasta daugiau nei 3000 pavartojimo atvejų.

Palyginkime gana panašius neteiktinų vertinių vartosenos Tekstynė duomenis: daugiausia vertinių taip pat rasta publicistikoje (58,2 proc.), daug mažiau negrožinėje literatūroje (18,4 proc.), sakytinėje kalboje (12 proc.) ir grožinėje literatūroje (8,8 proc.). Mažiausiai pavartojimo atvejų Tekstyno administracinės kalbos dalyje (2,6 proc.).

Suskaičiuotą normalizuotą dažnumą (kiek pavartojimo atvejų tenka 100-ai tūkst. žodžių), gauti visai kitokie duomenys: daugiausia semantizmų užfiksuota sakytinėje kalboje (36 pavartojimo atvejai 100-ai tūkst. žodžių), gana panašūs semantizmų vartosenos skaičiai publicistikos (9,8 atvejai), administracinės literatūros (8,8 atvejai) ir negrožinės literatūros dalyje (7,8 atvejai).

Neteiktinų vertinių (plačiau žr. Rimkutė 2014) normalizuoto dažnumo duomenys gerokai skiriasi nuo semantizmų: sakytinėje kalboje 100-ai tūkst. žodžių pasitaiko 65,3 atvejai, negrožinėje literatūroje – 2,7, publicistikoje – 2, grožinėje literatūroje – 1,5, administracinėje literatūroje – 0,6 pavartojimo atvejų. Taigi tik sakytinės kalbos dalyje neteiktinų vertinių pavartojama daugiau nei semantizmų, o kitose Tekstyno dalyse vertinių kelis kartus mažiau. Ir vėl galima daryti išvadą, kad semantizmus sunkiau atpažinti nei kitas leksikos klaidas.

Šiuos duomenis galima palyginti ir su P. Rudzevičiaus straipsnyje (2005) apie nevartotinas senąsias svetimybės pateiktomis išvadomis. Jis teigia, kad svetimybių daugiausia grožinėje literatūroje (30,2 proc.). Darytina prielaida, kad senosios svetimybės yra reikalingesnė stilistinė priemonė grožinės literatūros veikėjų kalbai ir charakteriams iliustruoti nei vertiniai ar semantizmai.

Toliau išvardyti penki dažniausi kiekvienos Tekstyno dalies semantizmai ir nurodytas jų pavartojimo dažnumas. **Administracinėje literatūroje** daugiausia kartų pavartoti semantizmai *paskaičiuoti* (339), *įpakavimas* (110), *užskaityti* (82), *sekantis, -i* (78) ir *pašvęsti* (77). **Grožinėje literatūroje** rasti šie dažnai vartoti semantizmai: *paskaičiuoti* (120), *iššaukti* (88), *sekantis* (87), *apmokyti* (79) ir *pašvęsti* (36). **Negrožinėje literatūroje** paminėti šie dažni semantizmai: *sekantis, -i* (221), *stovis* (169), *apmokyti* (165), *pašvęsti* (149) ir *iššaukti* (136). **Publicistikos** dalyje dažniausiai pavartoti semantizmai *paskaičiuoti* (1073), *apmokyti* (797), *sekantis, -i* (429), *vieningas, -a* (420) ir *pašvęsti* (331). Penki dažniausiai **sakytinės kalbos** šaltiniuose vartoti semantizmai yra *gautis* (118), *paskaičiuoti* (19), *sekantis, -i* (17), *apsivesti* (6) ir *užsipilti* (5).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, visose Tekstyno dalyse galima rasti semantizmą *sekantis*, beveik visose dalyse vartojami *pašvęsti*, *paskaičiuoti*. Paminėtinas ir veiksmožodis *gautis*, dažnas tiek sakytinėje kalboje, tiek publicistikoje (sudaro atitinkamai 46 ir 40 proc.). Taigi kalbos normintojams reikėtų atkreipti dėmesį į šiuos dažnus, įvairiuose tekstuose vartojamus žodžius. Dėl jų būna ir diskusijų (plg. Dainiaus Razausko (2008) nuomonę dėl *sekantis*); be to, vyrauja tam tikri pastovieji junginiai su vienu ar kitu semantizmu (žr. 3.4 poskyrį), kurių dažna vartoseną kalbos vartotojams gali sudaryti klaidingą išpūdį esą, šie posakiai taisyklingi.

3.3. Semantizmų pasiskirstymas skirtingo laikotarpio tekstuose

Tiriant DKKS pateiktas žodyno klaidas, daryta prielaida, kad kalbos vartotojai ilgainiui ima geriau išmanyti kalbos normas ir daro mažiau klaidų. Todėl kelta hipotezė, kad senesniuose

tekstuose (skelbtuose iki 2000 m.) semantizmų (kaip ir kitų DKKS nurodytų klaidų) bus daugiau, o naujesniuose tekstuose (skelbtuose nuo 2001 m.) semantizmų pasitaikys mažiau.

Ištyrus duomenis, hipotezė pasitvirtino: iki 2000 m. išleistuose tekstuose pavartoti semantizmai sudaro 60 proc. visų pavyzdžių, o nuo 2001 m. – 40 proc. Labai panašūs ir neteiktinų vertinių tyrimo duomenys: iki 2000 m. skelbtuose tekstuose rasta 59 proc. vertinių, o nuo 2001 m. išleistuose tekstuose pasitaikė 41 proc. vertinių.

Iki 2000 m. skelbtuose tekstuose nerasta nė vieno vartosenos atvejo tik semantizmo *dėti(s)* (vėlesniuose tekstuose jis pavartotas vieną kartą), o nuo 2001 m. išleistuose tekstuose nerasta net 26 semantizmų vartosenos pavyzdžių: *apsidėti, atidengti, atkoreguoti, atredaguoti, atreguliuoti, atsinešti, gyvybingas, -a, išimti, išnešti, praanalizuoti, prabėgti, pračiuopti, pradiktuoti, prafinansuoti, pragalvoti, prakeliauti, prakomentuoti, prakonsultuoti, prakontroliuoti, prileisti trūkumų, skaityti, užbėgimas, užinteresuoti, užplaukimas, užvažiavimas, užvežimas*. Galima diskutuoti, ar verta šiuos žodžius pateikti DKKS, nes ypač jaunimui jų netaisyklinga vartoseną neįprasta ir dažnai nesuprantama.

Dažniausiai iki 2000 m. vartoti semantizmai yra *paskaičiuoti* (1181), *peržiūrėti* (716), *apmokėti* (714), *įpakavimas* (440), *sekantis, -i* (425). Dažniausiai nuo 2001 m. netaisyklingai vartoti šie semantizmai: *peržiūrėti* (875), *paskaičiuoti* (485), *apmokėti* (414), *sekantis, -i* (407). Taigi kai kurie semantizmai buvo ir liko aktualūs. Kaip minėta ankstesniame poskyryje, šie žodžiai vartojami beveik visose tekstyno dalyse, yra vieni iš dažniausių, todėl norintiems kalbėti ir rašyti taisyklinga bendrine kalba reikėtų atkreipti dėmesį į nenormines šių žodžių reikšmes.

3.4. Semantizmų vartosenos motyvacija

Tiksliausius duomenis apie taisyklingą ar netaisyklingą leksikos vienetų vartoseną galima gauti ištyrus motyvaciją, nes galima gana aiškiai nuspręsti, ar DKKS pateikti semantizmai vartojami sąmoningai, t. y. suvokiant, kad tai klaida (ji dažniausiai grafiškai išskiriama), bet dėl stilistinių ar kitokių sumetimų⁹ tai reikalingas žodis, ar kalbos vartotojai nesupranta, jog kai kuriuos žodžius vartoja netinkama reikšme. Pasak Dalios Blažinskaitės (2000: 96), „[g]era kalba gali būti ir netaisyklinga, jei kalbos taisyklingumas pažeidžiamas turint vienokių ar kitokių stilistinių paskatų“. Ir kiti kalbininkai (pvz., Šukys 2003: 25–26) pritaria, kad stilistiškai motyvuoti normų pažeidimai, dažniausiai pasitaikantys grožinėje literatūroje, publicistikoje, buitine kalboje, klaidomis nelaikomi.

Kaip teigia P. Rudzevičius (2005: 215), „aiškiai atskirti motyvuotą ir nemotyvuotą vartojimą ne visada galima ir dėl to, kad patys kalbos vartotojai nevienodai suvokia svetimybų¹⁰ nenormiškumą ir galimas jų funkcijas kalboje“. Ir tiriant šiame straipsnyje aprašytų semantizmų vartoseną, ne visada buvo lengva nustatyti motyvaciją: kartais pritrūkdavo ilgesnio konteksto, kai kuriais atvejais būdavo neaiški sakinio mintis.

P. Rudzevičius (2005: 214–215) motyvuotais normų pažeidimais laikė:

- 1) esamus arba numanomus ne dabartinės bendrinės kalbos intarpus: a) tautosakos; b) senosios literatūros; c) tarminių tekstų;

⁹ Plg. Jurgitos Girčienės (2007: 149) minimas priežastis: dėl „noro pasakyti kitaip, stilistiškai ekspresyviai, išreikšti socialinę tapatybę, taigi siekiant naujesnės, madingesnės kalbinės raiškos“.

¹⁰ P. Rudzevičius nagrinėjo neteiktinas senąsias svetimybes (E. R. pastaba).

- 2) aktualizuotas svetimybės, kai stilistiniais sumetimais perdaromi ir į kontekstą įterpiami senesnių laikų vartosenos elementai;
- 3) dabartinės nenorminės kalbos citatas: a) kai cituojamas ilgesnis tekstas, norint išlaikyti kalbos autentiškumą; b) kai tik atskiras žodis rašomas kabutėse; c) kai svetimybė vartojama kaip emocinė-ekspresinė stiliaus priemonė; d) dialoguose; e) kalbos rekomendacijose.

Šiame straipsnyje motyvuota semantizmų vartoseną laikomi tokie atvejai (jie iš karto iliustruojami keliais vartosenos atvejais):

- 1) parašyti kabutėse, pvz.:

kitą anglų kalboje galimą prasmę – „come out“ gali reikšti ir kam nors „gautis“ („išeiti“) vert.

Tada jau išties parodžiusi budrumą redakcijos komunistų kuopelė „išnėšė nutarimą“... Laukė gatvė, alkoholis arba psichiatrinė.

nuo gegužės vidurio vykdavo į gastroles po Lietuvą. Teatras „pildė ir viršijo“ planus, aktoriai vykdė spektaklių ir vaidmenų „normas“

Tikima, kad salota gali „priešaukti“ meilę, o nėščiai moteriai „iššaukti“¹¹ gimdymą.

Anais laikais, iki Nepriklausomybės, spektakliai būdavo „nuimami“ ne tik dėl politinių, bet dažnai dėl meninių sumetimų:

O kitą savaitę Maskvos vyriausybės atstovas žada „pakelti dokumentus“ ir išsiaiškinti, ar Lietuvoje skelbiama Aleksandro

niekas negali paneigti, kad iš tokio darbo organizavimo „stovintiems aukščiausi“ nukrinta Judo grašiai, todėl ragais ir nagais ginami po tris etatus

- 2) rasti pažodinėse citatose, taip pat citatose iš senesnių tekstų, tarminiuose tekstuose, pvz.:

Vaižgantas pažymėjo: „Dr. J. Basanavičiui nieko nėra nei yra buvę, kas būtų buvę tautos, o jam būtų buvę abuoja ir nepriimtina.

1926 m. rugsėjo 27 d. – 1933 m. vasario 2 d. // LVA. F „Pildydama s Švietimo ministerijos nustatytą tvarką, pranešu apie savo darbuotę

Ir anas vistiek jos sūnus apsižanijo, apsiivedė. Ale (ji) nieko negalėj padaryc.

„Ten, kur tamsybė gaivi viešpatauja, / Vėlei, būties pradmenų pašvęsta, / Gims ji ateinančiam rytui iš naujo“ (17 „Žiemos“ sonetas, p. 65).

„Ministeris pirmininkas ir nekurie ministariai yra internuoti ir randa si kariuomenės štabe. Valdiškos įstai-gos kariuomenės dalinių užimtos“.

Iš Kazio 1948 09 27 laiško: „Nelinksmi dalykai su mūsų Vladu. Jis randa si kažkur sanatorijoj ir, tikriausiai, skendi pesimizme.

- 3) rasti norminamuosiuose leidiniuose, skirtuose mokymui, švietimui, pvz.:

Aptarnauti: aptarnauti sąskaitą = tvarkyti sąskaitą; Atkoreguoti – nevert. r. „(pa)koreguoti: Mūsų komitetas šį projektą neseniai atkoregavo; Atidirbti (=baigti rengti, kurti, galutinai apdoroti, išbulinti) metodiką, planą.

¹¹ Šiame pavyzdyje kabutės gali būti pasirinktos ne dėl noro apsisaugoti pavartojus netaisyklingą žodį, bet dėl kalbos žaismo.

1.3.53. *matomai* – nevert. įterptiniu žodžiu nuomonei reikšti: *Matomai* (=Matyt), mums reikėtų dar kartą pasitarti. *Matomai* (=Turbūt) jau laikas

1.3.52. *kurčias*, -ia – nevert. r. „duslus, -i“: *kurčias* (=duslus) sproginas.

Jis ne kartą yra mus pavėdęs (=apvylęs, apgavęs). 1.3.63. *pernešti* – nevert. r. „pakelti, iškentėti, iškęsti, išturėti, išverti“

1.3.94. *sąstatais* – nevert. r. „sudėtis“: komandos, komiteto, tarybos *sąstatais* (=sudėtis). 1.3.95. *sekantis*, -i – nevert. r.: 1. „šis, šitoks, toks“

4) pavartoti grožinės literatūros veikėjų kalboje, pvz.:

Pažiūrėk, – vėl rodo iškėlęs piešinėlį, – kiek daug langelių. *Gali paskaičiuoti*, jei nori. *Ir kaminai trys...* Tačiau mama neturi laiko langeliams.

Vėlei likom vienu du, – tarė savanoris, – akimirkas prieš miegą *pavėsiu paskaitai ir paaiškinimams*

tarti retro, *satana*, *kai Andžėjus pro pravirą langelį sušuko*: – *Ligi sekanchio malonaus! Sėkmės, mano svajonių fejla! Ir še tau.*

nuo penkiasdešimties iki šimto penkiasdešimties svarų priklausomai, kokio stovio... – *Telefoną turim, pasitarsim, paskambinsim*

5) rasti šnekamąją kalbą, kieno nors žodžius perteikiančiose citatose (dažniausiai publicistikos tekstuose), pvz.:

duos naujų impulsų ir tapybai? – *Pamenu, kad į scenografiją žadėjote įjungti ir savo specialiai spektakliui tapytą paveikslą?*

robotas: „*Mano veidas, mano ranka baltoje pirštinėje, mano povyza, mano išieškotas kalbėjimas – esu sąžiningas rato dantis.*“

panašiai sukonstruotos reklamos ne vienam iš tikslinės auditorijos „nuima stresą“ „pranešdamos“; kad pati erotizuota prekė gali

Vidurio, Rytų Europos ir Baltijos šalių parlamentai padės juos peržiūrėti“; sakoma Rusijos Valstybės Dūmos kreipimesi.

vaistai pranašesni už cheminius? – *Šie vaistai neturi jokio pašalinio poveikio, ir jie lengvai derinami su kitais vaistais.*

Jei „Kareda“ bus pervesta į žemesnę lygą, aš jos nefinansuosiu“; – pareiškė verslininkas.

„*Biudžetas turi būti stabilus, jis neturi būti peržiūrimas per metus kelis kartus“; – teigė Ministras Pirmininkas.*

– *Nu, tarkim, šitame etape. – Dabar, reiški, jūs inicijuojate Seimo nutarimą stabdyti? – Taip.*

6) rasti sakinės kalbos Tekstyno dalyje, pvz.:

tu neimi atostogų. – Kaip tai neimu? Aš imu. – Reiškia, tau laisva išpuola. – Tai tau laisva. Jo. Nuo pirmadienio. – Bet sekmadienis laisvas.

pavyzdžiui, energetikoj, dujų netiekimas Ukrainai ir kartu visai Europai išsaukia kokį rezultatą? Išsaukia tai, kad Europa turi energetinę strategiją.

ten palaukti, sako. – Nu tai gal Angelė su savo nuveš nu. Gali Angelei užpilt benzinos, ar kuo ji važiuoja ir jai gi ...

nes tau užskaito tuos du metus. Nu. Va tuos, kur mokeis kolegijoj, tau užskaito va tuos du metus aukštojoj. – Eik, iš kur čia taip ištraukei?

kavinę pasėdėt. Sakiau jau, į šokius. Nu tokių, tas laisvalaikis toksai ir gaunasi. Kai grįžti, skaityk, nelabai jau ten lieka laiko, kad kur išeitum

– Rožečių mes neturim. – Tai roze parsireiks parsivežt gal iš čia. Pajungsim kur nors su saulės baterijom.

Viename sakinyje gali susidurti ir keli motyvuotos vartosenos atvejai. Šiame straipsnyje buvo svarbu ne tiksliai suskirstyti nagrinėtus pavyzdžius pagal anksčiau pateiktą klasifikaciją, o nustatyti, ar kalbos klaida pavartota motyvuotai ar nemotyvuotai.

Visi Tekstyno sakininės kalbos dalyje rasti atvejai laikyti motyvuota vartoseną. Toks sprendimas pasirinktas dėl dviejų priežasčių:

1) didžiąją sakininės kalbos dalį sudaro neoficialioji buitinė šnekamoji kalba;

2) nuo neoficialiosios buitinės šnekamosios kalbos dabartinėje Tekstyno versijoje negalima atskirti oficialiosios kalbos pavyzdžių (oficialiajai kalbai keliami kalbos taisyklingumo reikalavimai ir šiuos atvejus reikėtų laikyti nemotyvuotais pažeidimais).

Straipsnio skaitytojams gali kilti abejonių, ar anksčiau paminėti 4–6 motyvuotos vartosenos atvejai tikrai laikytini motyvuota vartoseną, t. y. ar galima aiškiai nustatyti, kad kalbėtojas, grožinės literatūros veikėjas sąmoningai pavartoja semantizmą. Šie atvejai yra sudėtingi ir diskutuoti. Vis dėlto tikėtina (nors nebūtina), kad grožinio kūrinio autorius sukurto veikėjo kalboje vartoja semantizmus norėdamas atskleisti jo neišprusimą, paprastą kalbėseną, artimumą buitinei kalbai (kurioje nemaža įvairių kalbos klaidų), galbūt perteikdamas ironiją. Panašiai aiškintini ir prie penkto punkto pateikti pavyzdžiai: manytina, kad žurnalistai siekia tiksliai perteikti pašnekovų žodžius, galbūt ne tik siekdami autentikos, bet ir norėdami atskleisti pašnekovų neišsilavinimą, kalbinę nekompetenciją arba matydami, kad pavartotas semantizmas (ar kita kalbos klaida) reikalingas tiksliai minčiai perteikti. Sakytinėje kalboje taip pat gali pasitaikyti atvejų, kai kalbėtojai vartoja semantizmus net ir žinodami, kad jie laikomi kalbos klaidomis, bet taip nori būti tinkamai suprasti, susitapatinti su socialine grupe, su kurios atstovais bendrauja, dėl kalbos žaismo, ironijos.

Neabejotina, kad dalis šių aptartų semantizmų pavartota dėl to, kad kalbėtojai neišmano kalbos taisyklių, nesuvokia darantys klaidą, bet tai nustatyti sudėtinga ir subjektyvu. Taigi šie atvejai gali būti laikomi pereinamaisiais tarp aiškiai motyvuotos ir nemotyvuotos vartosenos.

Toliau pateikta keletas Tekstyne rastų nemotyvuotos vartosenos pavyzdžių:

Matėsi lazda, kurią jis dažniausiai tik šiaip paskui vilko arba beviltiškai ir abuoju taktu mojavo po orą.

Šiuos tvarkos kompozicinius elementus sutvirtina ir apjungi privati nuosavybė.

Beje, anksčiau paštas už sąskaitų aptarnavimo paslaugas pinigų imdavo tik iš komunalininkų.

minėtos kompanijos kuro baze, tačiau išskirtinių sąlygų ar nuolaidų užsipilant benzino nebuvo.

tebelaikomi tik pagalbinėmis priemonėmis, ypač virtualiose erdvėse tulpinama informacija, kurios gavimo išlaidos dažniausiai siejamos su telefoninio

Tačiau M.Šalkauskas humoro jausmu pasigirti negali: jo pagimdytas tūlas Gediminas atrodo tarsi Ilja Muromietis su riestainiu kišenėje.

Jo palankumu rajonų vadovai buvo gyvybiškai u ž i n t e r e s u o t i . Tą aplinkybę mano bičiulis ir ryžosi išnaudoti.

Daugiausia kartų nemotyvuotai pavartoti semantizmai yra šie: *peržiūrėti* (1438), *paskaičiuoti* (1423), *apmokėti* (1096), *vieningas, -a* (520) ir *įpakavimas* (504). Kai kurių semantizmų dažną vartoseną lėmė vieno ar kito leidinio, tam tikro autoriaus kalbos ypatybės. Tai reiškia, kad tam tikrais atvejais reikėtų kalbėti apie kai kurių leidinių redaktorių ar rašytojų kalbinę nekompetenciją, o ne apie dabartinėje kalboje paplitusias kalbos klaidas.

Kaip minėta anksčiau, kai kurie semantizmai pavartoti pastoviuosiuose junginiuose. Toliau pateikti keli dažna vartoseną išsiskyrę junginiai su semantizmais – neretai būtent tokia pastovioji semantizmo vartoseną ir sudarė didžiąją klaidų dalį.

Semantizmo *apmokėti* vartoseną net 95 proc. nemotyvuota, dažniausiai vartojami junginiai *apmokėti personalą, specialistus; personalo apmokymas*, pvz.:

Havras taip pat siūlo a p m o k y t i Klaipėdos uosto s p e c i a l i s t u s bei Klaipėdos universiteto laivybos studentus

laikomos kadru rengimo ir perkvalifikavimo išlaidos, įskaitant p e r s o n a l o a p m o k y m ų dirbti įrenginiais, įvaldyti naujas technologijas

Tiesa, nuspręsti, ar *apmokėti* pavartota tinkama reikšme, gana sunku, nes nežinia, ar teksto autorius turėjo mintyje reikšmę „paviršutiniškai, trumpai pamokyti“ ar „nuodugnai, ilgai mokėti“. Dėl to galima skirtingai vertinti *apmokėti* vartoseną.

Semantizmo *ap(si)jungti* vartoseną taip pat nemotyvuota 95 proc. atvejų; paminėtinas dažnai vartojamas junginys *apjungti pastangas*. Pvz.:

vienas darbuotojas, nepriklausomai kokioje įmonėje jis dirba. Pranašumas – a p s i j u n g u s i o s įvairių pramonės šakų profesinės sąjungos yra organizuotesnės

Kaip a p j u n g t i visų sporto organizacijų p a s t a n g a s ? Popieriuje viskas gerai, o praktikoje.

Netinkama reikšme vartojamo žodžio *at(si)žymėti* nemotyvuotos vartosenos atvejų rastas 91 proc.; dažniausias junginys yra *baudos metimo* (arba *baudinio) atžyma*¹². Pvz.:

kurį dingusioji buvo palikusi viešbučio administratoriui, pareigūnai rado a t ž y m ų , kad paso savininkė atvyko į Lietuvą gruodžio 30-ąją per Kalvarijos

beveik dvigubai prasčiau nei „Alita“ atakavo nuo dvitaškių ir b a u d ų m e t i m ų a t ž y m ų , akivaizdžiai nusileido kovodami dėl kamuolio.

Prieveiksmis *bendrai* netaisyklinga reikšme vartojamas junginiuose *bendrai paėmus / imant*. Jo nemotyvuota vartoseną sudaro 84 proc. Pvz.:

Antradienį Italijoje 25 vietose degė miškai. B e n d r a i p a ė m u s , situacija gaisrų fronte yra mažiau grėsminga negu prieš kelias dienas

paisydami pertraukų, kartojimū, aiškinimosi dėl intonacijos, dinamikos ir, b e n d r a i i m a n t , interpretacijos.

¹² Kaip vienas semantizmas šiuo atveju nagrinėtos ir skaičiuotos ne tik *at(si)žymėti* skirtingos formos, bet ir su juo darybiniais ryšiais susiję giminiški žodžiai, t. y. *atžyma*. Toks sprendimas pasirinktas dėl to, kad tokių atvejų nėra daug, be to, DKKS jie pateikti prie vieno žodžių ir junginių reikšmės klaidų aprašo.

Semantizmo *įjungti* nemotyvuotos vartosenos pavyzdžiai sudaro daugiau nei 90 proc.; dažniausiai vartojamas žodžių junginys yra *įjungti į sistemą*. Pvz.:

Prisikėlimo šventovės atstatymui panaudoti Blokados fondo lėšas, įj u n g t i šį projektą į valstybės tūkstantmečio programą.

suderins munitų ir periferinių režimų taikymą, visas muitinių tarnybas įj u n g s į bendrą automatizuotą valdymo s i s t e m ą .

Semantizmas *įnešti* gana dažnai vartojamas nemotyvuotai (iš viso nemotyvuota vartosena sudaro 93 proc.). Tekstyne dažnumu išsiskyrė junginys *įnešti pataisą*, pvz.:

O gyvenimas į n e š p a t a i s a s , kada jau reforma prasidės realiai.

Turėdami galimybę žaidimus kartoti, mokiniai nevalingai juos tobulins, į n e š kūrybinių p a t a i s ū .

Net 97 proc. semantizmo *įpakavimas* vartosenos atvejų yra nemotyvuoti. Iš kitų klaidų išsiskiria žodžių junginys *prekių (prekės) įpakavimas*, pvz.:

rūšių jogurtus, jau gaminamas naujos rūšies sūris „Feta“, žymiai pagerėjo į p a k a v i m o kokybė.

suvartojamų gaiviųjų gėrimų dozes, prekybos centruose randamų p r e k i ū į p a k a v i m ū dydžius

Netinkama reikšmė pavartoto žodžių junginio *pašalinis (vaistų) veikimas (poveikis), reiškiny* rasta 94 proc. nemotyvuotos vartosenos pavyzdžių, pvz.:

organizmo fiziologiškai aktyvių medžiagų veikimą, todėl rečiau sukelia p a š a l i n i u s r e i š k i n i u s ir alergines reakcijas.

sumažėjo iki 250–300 mg%, heparino padidėjo 37–80%. Gydomo metu nepastebėta p a š a l i n i o p o v e i k i o kepenims ir inkstams.

Net 90 proc. rasta semantizmo *pervesti* nemotyvuotos vartosenos pavyzdžių, dažniausiai su šiuo semantizmu vartojamas žodžių junginys yra *pervesti į mokyklą*. Pvz.:

1690 m. kalinį p e r v e d ė į garsųjį Prancūzijos kalėjimą Bastiliją. Ten juo rūpinosi taip gerai

1839/40 m.m. – 6 (iš kurių du nauji, bet ir tie patys, kaip nurodyta, p e r v e s t i į Vilniaus bajorų m o k y k l ą). Švenčionių bajorų mokykloje mokėsi:

Taip pat 90 proc. visų nemotyvuotos vartosenos atvejų sudarė semantizmo *peržiūrėti* pavyzdžiai. Dažniausiai vartotas žodžių junginys su minėtu semantizmu yra *peržiūrėti įstatymą (-us)*, pvz.:

ką daryti darbingam žmogui be darbo? Seimas turėtų p e r ž i ū r ė t i į s t a t y m u s dėl pensininkų darbo.

Kalbėsime apie daugelį didelės svarbos, iš esmės p e r ž i ū r ė t ū ir visiškai naujų į s t a t y m ū , kuriuos numato išleisti Lietuvos Seimas.

Nagrinėjant semantizmo *vieningas, -a* vartoseną, išskyrė junginys *vieninga nuomonė*, pvz.:

svarstys, kaip Rusija turi reaguoti į rugsėjo 11-osios įvykius. Aišku, kad v i e n i n g o s n u o m o n ė s n e b u s , nes politikų požiūriai – labai skirtingi.

matyt, buvo deputatų ir kartu su visuomene atitinkamai, tačiau vieningos nuomonės irgi nėra, bet dauguma vis dėlto remia tą idėją

Dar paminėtini šie dažniau (daugiau nei 80 proc. pavartojimo atvejų) nemotyvuotai nei motyvuotai Tekstyne vartojami semantizmai: *iššaukiančiai, matomai, paskaičiuoti, sekantis, -i, užskaityti* (dažni junginiai *skolų / įsiskolinimų užskaita / užskaitymas*), *pašvęsti* – pastarasis žodis ypač dažnas religiniuose tekstuose, atrodo, kad juose darosi norma vartoti *pašvęsti* reikšme „paskirti, paaukoti“ (ypač dažni junginiai *pašvęsti gyvenimą, pašvęstasis gyvenimas* – pastarajam junginiui dėl reikšmės atspalvių būtų sunku rasti taisyklingą pakaitą, todėl daugelyje religinių tekstų šis junginys vartojamas kaip terminas).

Kiek rečiau nei anksčiau minėtieji nemotyvuotai vartojami šie pastovieji junginiai su semantizmais: *(iš)pildyti pareigą (-as), išskirti pašalpą / sklypą, iššaukiantis elgesys, elgtis iššaukiančiai / iššaukiamai, įvesti pataisas, praveisti liniją, karo stovis, talpinti informaciją*.

Taigi atmetus sakytinę kalbą, motyvuota semantizmų vartoseną Tekstyne sudaro 13,94 proc., o nemotyvuota 86,06 proc. (plg. labai panašius neteiktinų vertinių vartosenos duomenis: motyvuota vartoseną – apie 16 proc., nemotyvuota – 84 proc. (Rimkutė 2014). Remiantis šiais duomenimis, galima daryti svarbią išvadą, kad kalbos vartotojams sunku atpažinti tiek neteiktinus vertinius, tiek semantizmus, nes vertiniai savo forma panašūs į lietuviškus žodžius, o semantizmų reikšmės svetimumas ir neteiktinumas sunkiai nustatomas.

Šio tyrimo rezultatus palyginus su P. Rudzevičiaus (2005) neteiktinų senųjų svetimybių analizės rezultatais, išryškėjo tokie skirtumai: kaip minėta anksčiau, neteiktini vertiniai ir semantizmai daug dažniau vartojami nemotyvuotai (atitinkamai 84 ir 86 proc.), o senųjų svetimybių dažnesnė vartoseną motyvuota (60 proc.), vadinasi, kalbos vartotojai geriau atpažįsta svetimybes ir, jei jas pavartoja, tai grafiškai ar kitaip išskiria. Tokią vartoseną galima paaiškinti tuo, kad gana lengvai atpažįstama svetimybių forma, o vertinius ir semantizmus sunkiau atskirti nuo taisyklingų lietuviškų žodžių. Semantizmus atpažinti sudėtinga dar ir dėl to, kad jie neretai painiojami su perkeltinėmis reikšmėmis vartojamais žodžiais.

4. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS IR REKOMENDACIJOS

Semantizmai – gana dažnos leksikos klaidos *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*. Jų vartojimo dažnumas labai skirtingas: vieni žodžiai pavartoti daugiau nei 50 tūkst. kartų (pvz., *žinoti*), kitų rastos vos kelios formos. Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad semantizmais galintys būti žodžiai ir junginiai dažniau vartojami taisyklingai nei netaisyklingai. Atmetus ypač dažnų žodžių (pavartotų daugiau nei 3000 kartų, jie nagrinėti tik publicistikos dalyje) duomenis, kitų semantizmais galinčių būti žodžių rasta 58 518 taisyklingos vartosenos konkordanso eilučių (tai sudaro 85,31 proc.) ir 10 073 netaisyklingos vartosenos atvejai (14,69 proc.). Būtų galima svarstyti, ar DKKS verta palikti tuos žodžius, kurie Tekstyne yra reti, o klaidinga vartoseną dažniausiai randama norminamųjų leidinių ištraukose (žodžiai su priešdėliu *pra-*, keletas žodžių su priešdėliu *at-*).

Daugiau dėmesio reikėtų skirti tiems gana dažniems žodžiams, kurie Tekstyne beveik visada (80–100 proc. atvejų) nemotyvuotai vartojami tik netinkama reikšme: *abuojas, -a, ap(si) jungti, apsivesti, aptarnauti sąskaitą, apturėti, atremontuoti, atrestauruoti, atsiekti, at(si)žymėti, gautis, išmetinėti / užmetinėti, paskaičiuoti, prabalsuoti, pribūti, užmanyti, užskaityti*.

Suskaičiavus normalizuotą dažnumą (kiek pavartojimo atvejų tenka 100-ui tūkst. žodžių), nustatyta, kad daugiausia semantizmų pasitaiko sakytinėje kalboje (36 pavartojimo atvejai 100-ui tūkst. žodžių), gana panašūs semantizmų vartosenos skaičiai publicistikos (9,8 atvejai), administracinės literatūros (8,8 atvejai) ir negrožinės literatūros dalyje (7,8 atvejai).

Motyvuota semantizmų vartoseną sudaro 13,94 proc., o nemotyvuota 86,06 proc. (visi sakytinės kalbos atvejai laikyti motyvuota vartoseną). Vadinasi, kalbos vartotojams sudėtinga atpažinti semantizmus turbūt dėl to, kad sunkiai nustatomos svetimos reikšmės, jos painiojamos su teiktinomis perkeltinėmis kitų žodžių reikšmėmis.

Iki 2000 m. skelbtuose tekstuose (t. y. senesniuose) semantizmų vartoseną sudaro apie 60 proc., o nuo 2001 m. – 40 proc.; galima daryti prielaidą, kad kalbos vartotojai ir redaktoriai ima geriau išmanyti kalbos normas.

Tiek ankstesniame ciklo apie DKKS žodyno klaidas straipsnyje nagrinėtiems vertiniams, tiek semantizmams reikia skirti daugiau dėmesio. Vertėtų atnaujinti ir papildyti minėtų leksikos klaidų sąrašą: prie vertinių prirašyti neteiktinus verstinius (dažnai vaizdingus) posakius, o semantizmų sąrašą papildyti naujaisiais pavyzdžiais.

Reikalingas patikimas elektroninis nuolat atnaujinamas leksikos klaidų ir jų taisyčių registras, kuriame būtų pateikti ne tik klaidomis laikomi žodžiai ir jų taisyklingi atitikmenys, bet ir komentarai, paaiškinimai, kodėl vienas ar kitas žodis negali būti vartojamas lietuvių kalboje, kokio dydžio klaida jis laikytinas.

Kalbos normas būtina aprašyti aiškiau. Ginčijamų, neaiškių reikšmių nutylėjimas didina kalbos vartotojų nepasitikėjimą kalbinėmis žiniomis.

Abejotina, ar prasminga DKKS palikti žodžius *apmokyti, paskaičiuoti*, nes paprastai sunku nustatyti veiksmo išsamumo ar tikslumo laipsnį. Reikėtų aiškiau aprašyti taisyklingą ir netaisyklingą dalyvio *sekantis, -i* vartoseną. Norminamuosiuose leidiniuose pageidautina pateikti daugiau ir įvairesnių pavyzdžių, iš kurių išryškėtų taisyklingos ir netaisyklingos vartosenos skirtumas.

ŠALTINIAI

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt>.

Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos/zodyno>.

LITERATŪRA

Blažinskaitė D. 2000: Stilistiškai motyvuoti reklamos kalbos nukrypimai nuo normų. – *Kalbos kultūra* 73, 96–101.

Gedzevičienė D. 2014: Semantizmų vartoseną teisės mokslo darbų rankraščiuose. – *Taikomoji kalbotyra* 5. Prieiga internete: <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/08/semantizmu-vartosena-teises-mokslo-darbu-rankrasciuose> (žiūrėta 2015 06 21).

- Girčienė J. 2007: Naujųjų skolinių vartoseną: kalbos kultūros ir stilistikos takoskyra. – *Kalbos kultūra* 80, 143–152.
- Kniūkšta P. 2008: Ką seka *sekantis*? – *Kalbos kultūra* 81, 236–244.
- Linkevičienė N. 2013: *Redagavimo pradmenys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga internete: http://www.flf.vu.lt/mokslas/elektroniniai_istekliai#vadoveliai-mokymo-priemonės (žiūrėta 2015 05 15).
- Paulauskienė A. 2000: *Lietuvių kalbos kultūra*, Kaunas: Technologija.
- Pažūsis L. 2014: *Vertimas ir kalba*, Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete: http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2014_Monografija_Vertimas_ir_kalba.pdf (žiūrėta 2015 04 10).
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Razauskas D. 2008: Dėl *sekančio* klausimo. – *Kalbos kultūra* 81, 224–235.
- Rimkutė E. 2014: Ar vis dar aktualus Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas? Vertinių atvejais. – *Bendrinė kalba* 87, 1–13. Prieiga internete: www.bendrinekalba.lt/Pdf/Rimkute_BK_87_straipsnis.pdf (žiūrėta 2015 06 05).
- Rudzevičius P. 2005: Svetimybių vartojimo polinkiai lietuvių kalbos tekstyne. – *Kalbos kultūra* 78, 210–219.
- Šukys J. 2003: *Kalbos kultūra visiems*, Kaunas: Šviesa.
- Urnėžiūtė R. 2014: Taisyklingos kalbos niekas neatšaukė (R. Urnėžiūtė kalbino D. Vaišniene, J. Palionytę, R. Miliūnaitę, A. Dvilytę, D. Smalinską). – *Gimtoji kalba* 2, 18–26.
- Vilčinskaitė L. 2015: Semantizmų vartoseną *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*. Bakalauro darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Vilkončius V. 2001: *Vertimas į lietuvių kalbą: trafaretų antplūdis*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Vladarskienė R. 2013: Naujos tarptautinių žodžių reikšmės administracinėje lietuvių kalboje, – *Taikomoji kalbotyra* 3 (2013–2014). Prieiga internete: <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/12/naujos-tarptautiniu-zodziu-reiksmes-administracineje-lietuviu-kalboje> (žiūrėta 2015 07 20).

Gauta 2015 07 22

Priimta 2015 11 03